

SALA CU PICTURI ^a I *HYPOCAUST* DIN A ^aEZAREA ROMANĂ APULUM II

În perioada 6 iunie – 4 iulie 2003 au fost efectuate cercetări pentru descărcarea de sarcină arheologică a terenului aflat în proprietatea S. C. “Alba Aluminii” S. A. Zlatna, situat în municipiul Alba Iulia, str. Încoronării, nr. 39. În curtea unde ulterior a ^oi fost ridicată o clădire cu subsol, parter ^oi etaj, mai există un imobil, construit probabil în a doua jumătate a secolului XIX, ale cărui fundații sunt serios afectate de igrasie. Acest imobil suprapune parțial vestigiile romane despre care va fi vorba ^oi care au fost distruse în bună măsură, la rândul lor, de lucrările executate asupra fundației imobilului.

1. Scurt istoric al descoperirilor din zonă. În trecut au mai fost puse în evidență cu prilejul unor masive amenajări edilitare pentru cartierul de locuințe “Alba Carolina”, de-a lungul actualei străzi Apulum, mai multe vestigii monumentale de epocă romană, bogat decorate cu tencuieli pictate, stuc ^oi pardoseli în mozaic. Toate aceste vestigii, precum ^oi cele descoperite pe întregul platou cunoscut sub numele de Dealul Furcilor, aparțineau unei întinse a^oezări romane ce prinde contur la sud ^oi la vest de castrul Legiunii a XIII-a Gemina, denumită, pentru rațiuni metodologice, Apulum II. Din păcate, datorită grabei de a construi cât mai mult ^oi cu orice preț, cea mai mare parte a vestigiilor descoperite atunci nu a putut fi cercetată arheologic. Câteva fragmente dispartate dintr-un decor în stuc au fost recuperate în grabă ^oi au fost depozitate la Muzeul Național al Unirii. Este vorba în special de fragmente provenind de la corni^oele unor panouri parietale al căror decor era alcătuit din ^oiruri de ove având la partea inferioară serii de perle dispuse câte trei. Acest tip de decor în stuc, asupra căruia vom reveni, este specific mai multor edificii de la Apulum, printre care ar fi de semnalat “re^oedința guvernatorului”, “termele mici”, precum ^oi o *villa săpată* între 1911 ^oi 1912 de către Bela Cserni la Parto^ol. Un alt aspect demn de atenție este, în toate aceste cazuri, asocierea decorului în stuc cu cel pictural, fapt pus în evidență ^oi în cazul mai multor vestigii de la Ulpia Traiana sau Napoca, de pildă².

Cum aminteam deja, la aproximativ 70 m sud-vest de punctul cercetat în cazul de față au fost puse în evidență, în contextul unor săpături arheologice având acela^oi caracter ca ^oi cele de acum, “termele mici” aparținând ora^oului roman Apulum II

¹ Cserni 1901, p. 266-341; Ciobanu ^oi colab. 2000, p. 293-338, pl. I-III, fig. 1-3, 4.

² Ciobanu 2001, p. 206; Ciobanu 1997, p. 169-176; Ciobanu 1998, p. 81-95.

situat la sud de castrul Legiunii a XIII-a Gemina. Cu acel prilej a fost cercetat un mic segment dintr-un front stradal al orașului roman, orientat pe direcția nord-sud și identificat, din acest motiv, drept un *cardo*. Pe una dintre laturile acestei străzi romane au fost descoperite “termele mici”, iar pe latura opusă acestora, un edificiu cu ziduri de piatră de râu, traversând mai multe refaceri succesive, identificând probabil o locuință cu mai multe încăperi, ce nu a putut fi cercetată în întregime³. În urma observațiilor stratigrafice s-au conturat patru niveluri de locuire aparținând epocii romane, cărora le-au corespuns diverse refaceri și consolidări operate atât asupra edificiilor cât și asupra străzii. Ealonate cronologic, acestea s-au derulat într-o perioadă cuprinsă între epoca lui Hadrian și mijlocul secolului al III-lea. Toate aceste observații preliminare conturează așadar imaginea unui oraș dinamic și prosper ce ia ființă la sud de castrul legiunii a XIII-a Gemina. Descoperirile ulterioare, cum este și cea care urmează a fi prezentată acum, vin să întregesc imaginea acestuia cu noi elemente. Nu întotdeauna însă ele pot stabili și repere cronologice stricte, întrucât descoperirile monetare, pentru acest perimetru cel puțin, lipsesc deocamdată. Singurele observații circumstanțiate asupra materialelor arheologice descoperite au fost cele stilistice, circumscrise, prin forța împrejurărilor, unui cadru cronologic destul de larg în limitele sale.

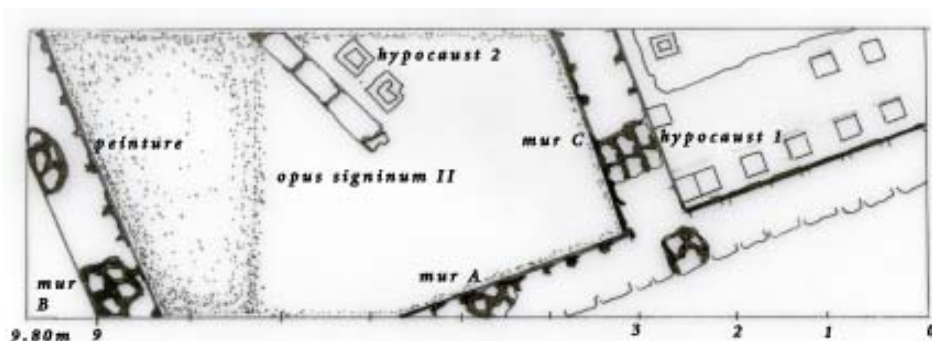


Fig. 1. - Alba Iulia, Sala cu picturi și hipocaust – plan general.

2. *Observații tehnice.* Suprafața terenului afectat de noua construcție măsoară 17x12 m, fiind amplasată de fapt în mijlocul unei grădini de pomi fructiferi. Având în vedere acest impediment, cercetările au avut în vedere inițial limitele de est și de vest ale construcției ce urma să fie ridicată aici. Spre sud o eventuală extindere a săpăturilor ar fi fost imposibil de realizat, dată fiind vecinătatea imediată a imobilului

³ Rezultatele acestor cercetări sunt inedite. Este vorba de săpături pentru descărcare de sarcină arheologică efectuate în noiembrie 2003, pe un teren proprietate personală aparținând d-lui A. Naidin, situat pe str. Izvor, f. n. din Dealul Furcilor, Alba Iulia. Ele vor fi incluse în raportul general asupra cercetărilor de pe Dealul Furcilor din Alba Iulia, partea a IV-a.

existent deja, ridicat practic peste vestigiile romane. Aceste observații preliminare sunt în măsură să explice de fapt modalitatea tehnică de abordare a cercetării în situația în care săpăturile arheologice de asemenea tip ce au loc în interiorul unor centre urbane actuale, cu importante concentrări de imobile în vecinătate, sunt supuse de la bun început unor constrângeri obiective. În al doilea rând, în situația precisă a cazului de față, vestigiile descoperite în cadrul perimetrului luat în studiu se continuau în mod cert dincolo de limita proprietarului terenului, iar o eventuală degajare a acestora în afara acestei limite era imposibil de realizat fără consimțământul proprietarului vecin. Dealtfel, un gard despărțitor dintre cele două proprietăți fusese de câteva ori în primejdie de a se surpa pe parcursul derulării cercetărilor, fapt ce ar fi complicat și mai mult lucrurile în situația dată.

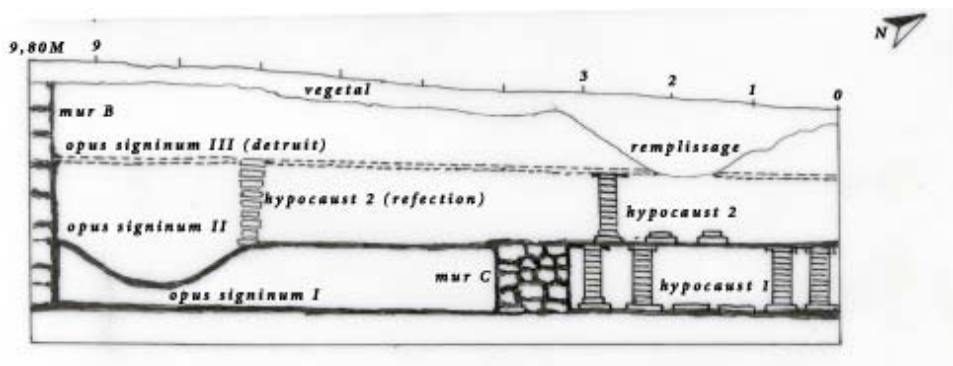


Fig. 2. - Alba Iulia, Sala cu picturi și hypocaust – elemente stratigrafice.

3. *Descrierea săpăturii.* Prin amplasamentul secțiunilor arheologice am căutat să acoperim cea mai mare parte a suprafeței ce urma a fi afectată de noua construcție. Luând drept puncte de reper limitele proprietății, au fost deschise două secțiuni paralele, la 9 m distanță una de cealaltă, orientate pe direcția N-S, având ambele 9,80x1,50 m, prima fiind transformată ulterior într-o suprafață de 9,80x3 m. Secțiunea S II, a fost amplasată la 2 m de limita de est a proprietății și la 11 m față de cea de sud. Secțiunea, devenită apoi suprafața S I, cea care prezintă și cel mai mare interes, a fost amplasată la 3 m față de limita vestică și 11 m față de cea sudică. Pentru o mai bună corelare a rezultatelor cu cercetările anterioare desfășurate în interiorul orașului roman de la Apulum II, am păstrat aceeași orientare a caroiajului, adică de la nord spre sud.

Pentru că în cadrul secțiunii S II nu sunt lucruri deosebite demne de semnalat, vom face doar o scurtă descriere a situației stratigrafice, întrucât nu există nici vestigii păstrate aici: la suprafața terenului, parțial afectat de lucrări agricole, stratul vegetal măsoară între 0,20 și 0,40 m grosime; urmează apoi un strat de umplutură, din care

s-au recuperat puține fragmente ceramice medievale și romane, de culoare neagră-cenușie, gros de 0,50-0,80 m, fără urme de vestigii *in situ*, însă cu o cantitate apreciabilă de piatră de râu, cărămizi sparte, mortar, resturi menajere moderne etc. Situația stratigrafică a rezultat cu probabilitate în urma amenajărilor exterioare defensive executate în prima jumătate a secolului XVIII și apoi în epoca modernă în imediata apropiere a zidurilor fortificației bastionare de stil Vauban. În linie dreaptă, la aproximativ 50 m spre nord și traversând axul străzii Încoronării de astăzi, încă se păstrează unul dintre bastioanele cetății. Se cunoaște că amenajările defensive ale fortificației Vauban nu presupuneau doar construirea centurii de ziduri și bastioane ci și amplasarea unei ample rețele de anșuri exterioare de apărare. Acestea sunt încă vizibile pe latura de vest, însă spre sud ele sunt acoperite acum. O parte din traseul anșului de sud est suprapus chiar de strada Încoronării de azi. Atât pentru amenajarea anșului exterior defensiv al fortificației Vauban cât și pentru acoperirea ulterioară a sa, în cadrul proiectului de amenajări edilitare din secolul al XIX-lea, mari cantități de pământ au fost excavate și apoi nivelate. În urma acestui proces firește că vestigiile romane au avut de suferit într-o măsură covârșitoare. Dar distrugerea acestora nu s-a făcut uniform și în același timp.

De aceea, pe de o parte avem de a face pe alocuri cu un material arheologic amestecat, cu vestigii romane distruse aproape în totalitate, și pe de altă parte cu zone unde acestea din urmă s-au păstrat relativ bine datorită schemei “în stea” a cetății bastionare, ce era complet diferită de rețeaua urbană antică. Cu alte cuvinte, modificările majore ale zonei petrecute începând cu prima jumătate a secolului XVIII, atunci când se construiește cetatea Vauban, constituie și momentul în care vechea rețea urbanistică de tip octogonal este abandonată și înlocuită cu una în formă de stea cu oapte colțuri, corespunzătoare unui tip de plan diferit de tot ceea ce existase înainte.

Prima secțiune, S I, de 9,70x3m, transformată apoi într-o suprafață, a rezervat descoperirile cele mai spectaculoase. Aici a fost degajată doar parțial, între m 1 și 6 ai suprafeței consemnate, având în vedere limitele proprietății și ale perimetrului constructibil, o sală de mari dimensiuni, traversând mai multe etape constructive, decorată cu frumoase tencuieli pictate și având la subsol instalație de hypocaust, păstrată relativ bine.

4. *Sala cu picturi și hypocaust.* (Fig. 1, 2, 3, 4) În cele ce urmează vom prezenta succint elementele constitutive ale acesteia, în ordinea descoperirii lor deși imaginea ultimă a acesteia diferă sensibil de cea existentă inițial. La est, la adâncimea de 1,10 m de suprafața solului actual, a fost descoperit un zid longitudinal masiv, alcătuit din piatră de râu prinsă cu mortar și al cărui parament vestic era tencuit. (Fig. 5)

Deasupra acestui zid exista un strat relativ compact de dărâmături înglobând fragmente de blocuri de calcar, materiale ceramice romane, precum și reziduuri de materiale de construcție moderne, provenind de la nivelările succesive ce s-au produs aici. Paramentul estic al zidului, notat din rațiuni metodologice drept zidul A, nu era acoperit

cu tencuială, ceea ce a constituit un prim indiciu important în legătură cu planimetria edificiului: anume că el se întindea spre vest și nu spre est. Din zidul A se mai păstrau foarte bine, la data descoperirii, patru asize. Cum interiorul și nu exteriorul acestuia interesa mai mult, am extins cercetarea spre vest, în limita operabilă a proprietății, și în acest fel o bună parte a “sălii cu picturi și hypocaust” a putut fi degajată. Spre sud, în dreptul m 9, până la capătul lui S I, a fost degajat un alt zid, de această dată transversal, notat zidul B, situat la -1,30 m față de solul actual. Acest zid a fost parțial dislocat spre sud-est, însă la sud-vest asiza sa superioară era la doar -0,50 m de suprafața solului actual. În acest punct din zidul B se păstrau opt asize, măsurând în elevație 1,60 m, iar pe tencuiala paramentului interior al acestuia se distingeau clar urmele de joncțiune a două pardoseli, asupra cărora vom reveni. Zidul A și zidul B, având ambele aceeași structură, în cadrul căreia a putut fi observată o refacere, conturau de fapt un colț al sălii în chestiune. Zidul A, gros de 0,60 m, a fost degajat pe o lungime de 4,80 m, iar zidul B doar pe lățimea suprafeței excavate, adică 3 m. Zidul A măsoară în elevație 0,80 m, din care 0,20 m, adică asiza superioară, constituia o refacere, tot de epocă romană. Este de amintit, chiar de la bun început, absența în cadrul acestei suprafețe cercetate a fragmentelor ceramice medievale, toate fragmentele ceramice recuperate fiind de epocă romană. Cele două ziduri A și B conturau așadar colțul sudic al unui edificiu de mari dimensiuni, denumit pentru rațiuni metodologice “sala cu picturi și hypocaust”.

Chiar de bun început se pune în chip firesc întrebarea dacă spațiul acesteia era omogen sau, dimpotrivă, fusese inițial fragmentat. Cercetând cu atenție paramentul vestic al zidului A, s-a putut ușor observa absența tencuielii în partea mediană a lungimii degajate, ceea ce sugera evident prezența aici a unui zid despărțitor, descoperit apoi și notat zidul C. Acesta a fost descoperit la -1,70 m de nivelul solului actual, însă prezintă o structură parțial diferită în raport cu celelalte două, adică A și B. El are în structura părții superioare câteva asize de cărămidă și de piatră de râu, dispuse însă deasupra uneia din calcar ce avea aceeași structură cu zidurile A și B. Având în vedere această observație se poate presupune că zidul C exista de la bun început, fiind însă parțial refăcut pe același amplasament. (**Fig. 6**)

Probabil așadar că inițial zidul C să fi asigurat două compartimente distincte ce alcătuiau evident două încăperi, fapt la care ulterior s-a renunțat, cele două încăperi alcătuind apoi doar una singură dar de mai mari dimensiuni, “sala cu picturi și hypocaust”. Probabil că cele două încăperi amintite nu aveau dotările adăugate mai târziu, anume instalațiile de hypocaust.

La un moment dat cele două încăperi sunt tencuite cu un mortar mai gros și dotate cu stâlpi de hypocaust de secțiune pătrată. Aceștia se află dispuși pe o pardoseală în *opus signinum*, deasupra căreia se construiesc apoi o altă de același tip. Pardoseala a două în *opus signinum* cedează însă în timp, iar spre capătul sudic al suprafeței

cercetate se află chiar o puternică albiere a acesteia produsă prin tasare. Cu acel prilej a avut loc și o refacere importantă a edificiului, când s-a decis ca cele două încăperi inițiale să devină de fapt o sală. Din stratul de umplutură dintre cele două pardoseli în *opus signinum*, notate *opus signinum 2* și *opus signinum 3*, au fost recuperate mai multe fragmente de tencuieli pictate policrome sugerând, la o primă evaluare, un decor vegetal. Printre aceste fragmente există unele pictate cu roșu-cinabru, altele cu albastru egiptean, pigmenții în cauză constituind o raritate pentru pictura romană din cadrul imperiului iar, pentru cazul special al provinciei Dacia, un unicat, cel puțin până în cazul de față.

La cele semnalate se mai adaugă mai multe fragmente de stuc, provenind probabil de la o cornișă cu decorul alcătuit din ove. În momentul în care cea de a doua pardoseală s-a surpat, refacerea a avut în vedere un singur spațiu, anume o sală, pereții ei fiind acoperiți și ei cu tencuială pictată, însă cu un decor mai modest, anume în roșu și alb. Pe această a doua pardoseală stâlpii de hypocaust nu mai sunt dispuși regulat, ca pe prima, și sunt alcătuiți din cărămizi recuperate, unele chiar paralelipipedice, ajustate acestui scop. (Fig. 7) Pardoseala superioară, a treia în ordine cronologică a adar, a avut și ea de suferit din cauza acestei refaceri în pripă și a cedat la rândul său. În locul în care a cedat a fost construit la repezeală un zid de susținere, din cărămizi recuperate, ce nu respectă orientarea zidurilor A, B și C. Apoi survine și distrugerea aproape totală a acestei ultime pardoseli, golul dintre ele este și el umplut cu materiale diverse, între care sunt de semnalat fragmentele de tencuială pictată în roșu-violet și alb. La capătul acestor constatări foarte sintetice se impun câteva precizări menite a contura evoluția în timp a edificiului, unul dintre cele mai importante descoperite până acum în cadrul orașelor romane de la Alba Iulia.

Etapa I: Inițial edificiul, orientat pe direcția vest-sud-vest și est-nord-est, conform tramei stradale cunoscute deja pentru orașul roman Apulum II, avea două încăperi fără instalații de hypocaust ce aveau o pardoseală în *opus signinum*, notată pentru rațiuni metodologice *opus signinum 1*. Din păcate, datorită constrângerilor obiective, nu s-au putut determina dimensiunile fiecareia dintre ele, însă structura zidurilor sugerează un edificiu important, de mari dimensiuni, extins spre est, mult dincolo de gardul despărțitor al terenului actual. Un alt element interesant de urmărit acum la zidul C este prezența unei deschideri, probabil o ușă, ce asigura comunicarea între cele două încăperi. Compartimentarea edificiului în cele două încăperi ce comunicau între ele se păstrează un anumit interval de timp, după care au loc câteva transformări importante, care aparțin unei alte etape de existență a acestuia.

Etapa a II-a: Deschiderea dintre cele două încăperi delimitate de zidul C este blocată cu câteva cărămizi și piatră de râu. Apoi elevația acestuia este consolidată în același mod iar pereții sunt acoperiți cu un strat de tencuială pictată având un decor policrom. Deși nu se poate reconstitui nici un modul coerent al schemei compoziționale, din fragmentele recuperate reiese

că plinta, adică partea inferioară a peretelui, era decorată cu panouri dreptunghiulare horizontale de culoare albă. Între ele, din loc în loc, existau mici panouri verticale cu fond verde, decorate cu un motiv vegetal de culoare neagră, reconstituind poate tufe vegetale. (Fig. 9) Probabil că pardoseala în *opus signinum*, *opus signinum 2*, era acoperită cu moduli de cărămidă în forma literei 8, aș numitele “picoturi”, pentru că o cantitate apreciabilă din acestea a fost recuperată din stratul de umplură. O mică suprafață mai păstra chiar modulii *in situ*.

Etapa a III-a cunoaște transformările cele mai însemnate ale edificiului, petrecute cu prilejul amenajării, în cadrul celor două încăperi devenite acum subsol, a unei instalații de hypocaust. Aceasta era alcătuită din stâlpi de secțiune pătrată care erau dispuși în rânduri regulate având 30 cm între ei. Deasupra lor s-a construit o a doua pardoseală în *opus signinum*, *opus signinum 2*, care constituie de fapt pardoseala sălii de care aminteam la început. Tot în această etapă are loc decorarea pereților sălii. Decorul este alcătuit din plinte de culoare albă, însă zona mediană a pereților avea probabil un decor mai elaborat unde interveneau și câțiva pigmenți de culori extrem de scumpe la acea vreme, precum și un decor în stuc în zona superioară a pereților, delimitând niște cornișe alcătuite dintr-un registru de ove. (Fig. 10) Date fiind distrugerile succesive, din fragmentele recuperate nu a putut fi descifrată o schemă compozițională anume. În decorul parietal intervin însă și două elemente noi, dintre care unul cel puțin constituie un caz singular pentru Dacia. Este vorba de mici plăci ceramice ce erau aplicați din loc în loc și delimitau probabil panourile decorative ce ocupau zona mediană a pereților. (Fig. 8) Un al doilea element de interes în cadrul decorului din această etapă sunt câteva fragmente de pictură acoperite cu pigmenți foarte rari și de aceea scumpi, de roșu-cinabru și albastru egiptean⁴. Datorită tasării terenului și presiunilor exercitate de suprastructura edificiului, pardoseala sălii cu hypocaust, *opus signinum 2* așadar, cedează pe alocuri iar stâlpii de susținere de la subsol se prăbușesc în interiorul subsolului.

În partea de sud a suprafeței excavate a putut fi remarcată o albiere accentuată a acestei pardoseli exact acolo unde stâlpii de la hypocaust au cedat. În același timp, pe paramentul zidului B s-au observat clar urmele de joncțiune ale pardoselii surpate, precum și fragmente din plinta de culoare albă dislocată în această zonă.

În concluzia acestor observații se poate lesne remarca faptul că edificiul căruia i-a aparținut “sala cu picturi și hypocaust” a cunoscut o perioadă de maximă înflorire în etapa a III-a a existenței sale. Mărturie în acest sens stau tocmai elementele de decor pictat recuperate din stratul de dărâmături aflat între cele două pardoseli, *opus signinum 2* și *opus signinum 3*. Ulterior edificiul și implicit sala, deși nu sunt abandonate, cunosc o altă refacere, de data aceasta efectuată în pripă și cu materiale spoliante.

⁴ Barbet 1990, p. 266.

Etapa a IV-a: Sunt operate refaceri ale pardoselii *opus signinum 2*, pe care sunt dispuși albi stâlpi de hypocaust dar alcătuiți din cărămizi sparte sau recuperate din hypocaust-ul anterior.

În structura acestor stâlpi de susținere pentru pardoseala ridicată deasupra, adică *opus signinum 3*, nu numai că au intrat materiale spoliata dar chiar hypocaust-ul însuși nu mai are structura obișnuită.

Pentru a economisi din materiale și a proceda la o refacere rapidă, în locul stâlpilor caracteristici se amenajează, tot din materiale spoliata, pereți transversali care îndeplinesc practic același rol ca și stâlpii bine cunoscuți. În mod evident, în această etapă și pardoseala, *opus signinum 3*, este înălțată deasupra vestigiilor existente, respectându-se și planimetria sălii. Refacerile acestea petrecute în pripă nu durează însă și întreaga pardoseală *opus signinum 3* se surpă, iar edificiul este abandonat, probabil către sfârșitul secolului al III-lea. De remarcat însă faptul că și în această etapă pereții sălii fuseseră decorați, probabil cu un decor simplu în roșu-Bordeaux în zona mediană și alb în zona plintei. (**Fig. 11**) Fragmentele recuperate din stratul de dărâmături sunt însă mai puține decât cele consemnate înainte.

Lucrările ample demarate în secolul XVIII pentru amenajările exterioare defensive ale cetății Vauban, precum și cele petrecute în epoca modernă au contribuit apoi la distrugerea parțială a edificiului.

5. *Elemente de cronologie relativă.* Din păcate materialele arheologice recuperate nu permit o datare precisă a etapelor de existență ale edificiului. Având în vedere însă relațiile stratigrafice înregistrate acum, împreună cu cele consemnate cu prilejul cercetărilor de la “termele mici”, se pot contura câteva observații folositoare. Astfel, pentru primul nivel de existență al “termelor mici”, s-a conturat un posibil reper cronologic pe baza unor fragmente ceramice de tip “Wetterauer Ware”, specifice epocii lui Hadrian⁵. Tot acestui prim nivel de locuire romană îi aparține și un alt edificiu, din piatră de râu, descoperit în partea opusă a frontului stradal de la “termele mici”. Contemporană cu aceste situații consemnate ar putea fi și prima etapă de existență a “sălii cu picturi și hypocaust”. Această ipoteză este sprijinită și de alte câteva elemente suplimentare. În primul rând, mortarul fragmentelor de pictură recuperate atât de la “termele mici” cât și de la sală este de culoare ocru-cenușie, cu fragmente de cărămidă pisată, având grosimea cuprinsă între 2 și 4 cm. În al doilea rând, decorul, recuperat mai ales din zona plintelor, este alcătuit din imitații de marmură, la “termele mici”, și din panouri orizontale monocrome despărțite de tufe vegetale la “sala cu picturi”. Trebuie spus totuși că acest tip de decor nu constituie, prin el însuși, un reper cronologic categoric, el fiind practic întâlnit în cadrul unui palier cronologic extrem de larg și variat. Asocierea cu alte elemente de inventar poate oferi însă observații utile pentru o cronologie nuanțată a descoperirilor. Etapele a II-a și a III-

⁵ Ciobanu și colab. 2000, p. 321, fig. 19.

a din existența sălii sunt caracterizate printr-un decor extrem de elaborat, în care intervin, alături de profilaturile în stuc, și fragmente ceramice ce completează de o manieră iluzionistă decorul pictat. Utilizarea acestor elemente auxiliare ale decorului pictat, cum ar fi ceramica, dar și sticla, scoicile sau *tesselae*-le de mozaic, sunt specifice mai ales unei perioade extrem de interesante ale istoriei artei romane, anume așezarea numită “baroc severian”⁶. În acest context poate fi inclus și decorul etapelelor a II-a și mai ales a III-a ale sălii.

Pentru ultima etapă de existență a edificiului fragmentele ceramice din pastă grosieră, de culoare cenușie, asociate cu decorul simplu în roșu-Bordeaux și alb, conturează un palier cronologic cuprins între mijlocul și sfârșitul secolului III p. Chr.

Descoperirea de față este una de importanță covârșitoare pentru cunoașterea topografiei așezării romane Apulum II, aici existând singurul edificiu roman parțial cercetat arheologic din imediata vecinătate a incintei de sud a castrului Legiunii a XIII-a Gemina. Acest edificiu, din care face parte “sala cu picturi și hypocaust”, nu este o descoperire izolată ci se înscrie în cadrul unei zone, o așezare numită *insula* care regrupa edificii monumentale, frumos decorate, aparținând probabil unei elite a administrației romane de la Apulum. Faptul că decorul monumental este realizat cu utilizarea unor pigmenți de culoare extrem de costisitori, precum și cu recurgerea la materiale auxiliare pentru pictură, fapt unic până acum în provincia Dacia, constituie tot atâtea argumente îndreptate tocmai în susținerea ipotezei de mai sus. Din păcate, datorită actualei lipse de interes și preocupare din partea celor ce ar trebui să vegheze la protejarea unor asemenea descoperiri, în momentul de față această zonă bogată în edificii romane de lux este distrusă în întregime⁷.

RADU CIOBANU

⁶ Fuchs 1987, p. 72; Ling 1991, p. 176-178; Barbet și Allag 1997, p. 40, fig. 39-41.

⁷ Conform concluziilor raportului elaborat în urma cercetărilor arheologice, direcțiunea Muzeului Național al Unirii Alba Iulia a propus Direcției Județene pentru Cultură, Culte și Patrimoniu Cultural Național Alba, prin adresa nr. 658/9.07.2003, conservarea *in situ* a vestigiilor descoperite. DJCCPCN Alba, prin dispoziția nr. 10/15.07.2003, decide înființarea unei Comisii care să hotărască măsurile ce se impun pentru îndeplinirea acestui obiectiv. În prezența proprietarului, în 22.07.2003, Comisia s-a întrunit la fața locului și a decis o minimă modificare a amplasamentului construcției ce urma a fi ridicată, precum și conservarea *in situ* a vestigiilor. Consecința tuturor acestor demersuri a fost exact nulă: construcția a fost ridicată pe vechiul amplasament, iar vestigiile romane au fost distruse în întregime cu excavatorul.

THE PAINTINGS HALL WITH HYPOCAUSTS FROM APULUM II

SUMMARY

During the saving excavations campaign from 2003 of the Roman settlement of Apulum II, an important discovery was made not far from the “small Roman therms” complex. A large hall, belonging to a very rich decorated Roman villa, came to light this time. The fine mural paintings, namely some fragments of cinabre red and egyptian blue, are still unique in Dacia and they are certifying that the area lately excavated these years identifies an *insula* with rich decorated houses belonging to the high Roman aristocracy of Apulum II.

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig. 1.** - Alba Iulia, The Paintings Hall with Hypocausts – general plan.
Fig. 2. - Alba Iulia, The Paintings Hall with Hypocausts – stratigraphic elements.
Fig. 3. - Alba Iulia, The Paintings Hall with Hypocausts – general view taken from north to south of the excavated area S I.
Fig. 4. - Alba Iulia, The Paintings Hall with Hypocausts – general view taken from south to north of the excavated area S I.
Fig. 5. - Alba Iulia, The Paintings Hall with Hypocausts – phase II, opus signinum 1, hypocaust 1 wall A with the roman plaster still in place.
Fig. 6. - Alba Iulia, The Paintings Hall with Hypocausts – phases II et III, wall C, opus signinum 1, hypocaust 1, opus signinum 2.
Fig. 7. - Alba Iulia, The Paintings Hall with Hypocausts – phase III, hypocaust 2, rebuilt wall of the hypocaust 2, wall B with jonction traces of the opus signinum 2 and 3.
Fig. 8. - Alba Iulia, The Paintings Hall with Hypocausts – fragment of mural decoration, phase III, ceramic pilaster base.
Fig. 9. - Alba Iulia, The Paintings Hall with Hypocausts – fragment of mural painting with vegetal elements from the plinth, phase III.
Fig. 10. - Alba Iulia, The Paintings Hall with Hypocausts – fragment of mural decoration, stucco from the cornice phase III.
Fig. 11. - Alba Iulia, The Paintings Hall with Hypocausts – fragments of decorated plint, phase IV.



Fig. 3. - Alba Iulia, Sala cu picturi și hypocaust – vedere de ansamblu, de la nord spre sud, a suprafeței S I.



Fig. 4. - Alba Iulia, Sala cu picturi și hypocaust – vedere de ansamblu, de la sud spre nord, a suprafeței S I.



Fig. 5. - Alba Iulia, Sala cu picturi și hypocaust – etapa a II-a, opus signinum 1, hypocaust 1, zidul A cu paramentul interior tencuit.



Fig. 6. - Alba Iulia, Sala cu picturi și hypocaust – etapele II și III, zidul C, opus signinum 1, hypocaust 1, opus signinum 2.



Fig. 7. - Alba Iulia, Sala cu picturi și hypocaust – etapa III, hypocaust 2, perete de refacere la hypocaust 2, zidul B cu urmele de jonchiune ale pardoselilor opus signinum 2 și 3.



Fig. 8. - Alba Iulia, Sala cu picturi și hypocaust – fragment de decor parietal, etapa III, baza de pilastru din ceramică.



Fig. 9. - Alba Iulia, Sala cu picturi și hypocaust – fragment de decor pictat cu elemente vegetale din zona plintei, etapa III.



Fig. 10. - Alba Iulia, Sala cu picturi ȳ hypocaust, fragmente de decor parietal, etapa III, corniȳ din stuc cu ove.



Fig. 11. - Alba Iulia, sala cu picturi ȳ hypocaust – fragmente de decor pictat din zona plintei, etapa IV.

Abrevieri bibliografice

- Barbet 1990 - A. Barbet, "L'emploi des couleurs dans la peinture murale antique, marqueurs chronologiques et révélateurs du standing social ?"; în *Pigments et colorants de l'Antiquité et du Moyen Age*, Actes du Colloque CNRS, Orleans, Paris 1990, p. 255-271.
- Barbet ȳ Allag 1997 - A. Barbet, Cl. Allag, *La peinture romaine du peintre au restaurateur*, Paris 1997.
- Ciobanu ȳ colab. 2000 - R. Ciobanu, A. Gligor, M. Drȳmbȳrean, N. Rodean, "Raport privind cercetȳrile arheologice de salvare din Dealul Furcilor ȳ str. Arhim Iuliu Hossu (Brȳnduȳei) – Alba Iulia. Campaniile 1996-1999 (2)", în *Apulum*, XXXVII/1, p. 293-339.
- Ciobanu 1997 - R. Ciobanu, "Mestrius Martinus, un pictor din Dacia romanȳ", în *Apulum*, XXXIV/1997, p. 169-176.
- Ciobanu 1998 - R. Ciobanu, "Le dȳcor monumental en Dacie romaine – temoignages epigraphiques", în *EphNap*, VIII/1998, p. 81-95.
- Ciobanu 2001 - R. Ciobanu, "Sarcofagul pictat de la Apulum", în *Apulum*, XXXVIII/1, p. 203-207.
- Cserni 1901 - A. Cserni, "Alsofehȳr Varmegye Tȳrtȳnelme a Romai Korban", în *Alsofehȳr Varmegye Tȳrtȳnelme*, Nagy-Enyed (Aiud) 1901, p. 266-341.
- Fuchs 1987 - M. Fuchs, "La peinture murale sous les Severes", în *Pictores per provincias – Aventicum V, Cahiers d'Archȳologie Romande*, nr. 43, p. 67-79.
- Ling 1991 - R. Ling, *Roman Painting*, Cambridge 1991.